

takten och tendenserna i det nya mediesamhällets framväxt för att därigenom kunna ange riktningen i en samlad mediepolitik".¹¹ Det mynnar ut i ett förslag att samhället ska skapa "ett organ som har till uppgift att följa och informera om utvecklingen på medieområdet, inom av regeringen angivna ramar göra utredningar, initiera forsknings- och utvecklingsarbete samt formulera förslag om tillämpning av de riktlinjer för samhällets insatser på medieområdet som statsmakterna kan komma att fastställa".¹² Avslutningsvis heter det:

"Den snabba utveckling på medieområdet, som vi upprepade gånger har påtalat, gör det önskvärt att beslut snarast tas om formerna för uppföljningen därav. Lämpligen kan det ske i samband med regeringskansliets behandling av vårt och övriga medieutredningars betänkanden samt av förslag som kan komma att aktualiseras av den filmpolitiska beredningen."¹³

Stig Svärd

Noter

- 1 Anthony Smith, "The new media as contexts of creativity", *InterMedia* nov 1980 (vol 8, no 6).
- 2 *Video* (SOU 1981:55), sid 23.
- 3 Olof Hultén och Anne-Margrete Wachtmeister, "Video i Sverige 1981", SR, SVT och UR (stencil).
- 4 *Screen Digest* maj och november 1980 samt mars, juni och augusti 1981.
- 5 *Elementer til en kommunikationspolitik, et debetoplæg*, DANMEDIA maj 1980.
- 6 *Videoqram* (NOU 1981:26), sid 16.
- 7 *Video*, sid 117.
- 8 *Le cinéma et les nouvelles techniques de l'audiovisuel*. Rapport du groupe de travail présidé par M Nicolas Seydoux. Supplément au no 1830 du Film Français.
- 9 Roberto Grandi, "European Radio and Television in Transition" i *The State's Role Vis-à-vis the Culture Industries*, Council of Europe, CC-CONF-IC 5-E, 1980.
- 10 Donald P Ely, "The two worlds of today's learners", *Prospects* 1980:1, sid 51.
- 11 *Video*, sid 301.
- 12 *Video*, sid 306.
- 13 *Video*, sid 307.

Tystnadsplikt förr och nu¹

Monaldesco var en italiensk adelsman, som 1656 trädde i den svenska drottning Kristinas tjänst, ett par år efter det att hon hade avsagt sig den svenska tronen och övergått till katolicismen. Kristina var nu en drottning utan land. Men hon hävdade alltjämt sin ställning som en suverän monark. Hon hade också förhoppningar om

att på nytt bli en drottning *med* land, hon siktade på att bli drottning av Neapel, som då hörde till Spanien. Detta förutsatte franskt bistånd, och hon förde hemliga förhandlingar med Frankrikes politiske ledare Mazarin. Monaldesco deltog som hennes rådgivare. Han förrådade hennes planer. Hon anställde rättegång och dömde honom till döden. Han avrättades av hennes livgarde.

Några decennier senare, 1686, antogs en ny lag för den kyrka som Kristina hade lämnat under så uppseendeväckande former. Där sades: "När synden är så hemlig, att hon ingen annan än Gud och syndaren eller flera i synden delaktiga kunnig är, och syndaren för prästen henne bekänner och ångrar samt bättring lovar, då skall han avlösas, och ingen prästman må en sådan syndare och hans brott röja vid livsstraff till görande."

Fallet Monaldesco är ett exempel på tystnadsplikt till skydd för vad vi nu skulle kalla statsintressen eller allmänna intressen. Ännu i dag omges utrikespolitiska överväganden med sekretess. Det finns också andra slag av allmänna intressen som kan kräva sekretess: försvaret, polisens spaning, inspektioner, revision och kontroll av skilda slag, statens och kommunernas ekonomi.

Bikthemligheten vill man gärna se som ett skydd för den enskilde. Guds förlåtelse, själens salighet, det eviga livet skall gå före de världsliga straff som syndaren kan ha gjort sig förtjänt av. Vi ser likheten mellan bikten och andra typer av samtal och råd i personliga frågor – familjerådgivning, nykterhetsrådgivning m m – och med sjukvården. Här måste uppgifter kunna lämnas och tas emot i djupaste förtroende. Det allmänna lämnar råd och service även i ekonomiska angelägenheter, och myndigheter bedriver affärsverksamhet, inte sällan i konkurrens med enskilda företag. Även här kan tystnadsplikt, sekretess, vara en förutsättning.

I Sverige har begreppet "myndighetsutövning" under det senaste decenniet spritt sig som en präriebrand. Begreppet anger de situationer där myndigheter fattar beslut och inte bara ger service eller lämnar råd eller driver affärer. Inom mentalsjukvården och socialvården fattar myndigheter ofta beslut även mot de enskildas önskan – om tvångsinspärning eller övervakning eller liknande – eller också beslutar de om sociala förmåner, som kostar pengar för skattebetalarna. Till myndighetsutövningen hör också skatteväsendet. Det finns vidare många former av stöd åt industri och annan ekonomisk verksamhet. Inom olika grenar av myndighetsutövning måste de enskilda ofta dra fram fakta som de helst hade velat behålla för sig själva. Å andra sidan finns det här genomgående ett behov av insyn och kontroll över myndigheternas förehavanden. De enskildas önskemål om diskretion respekteras ofta även här, låt vara i varierande utsträckning.

Det är en förenkling att se skyddet för de enskilda

bara som ett enskilt intresse. I många fall skulle en allmän verksamhet, exempelvis av typen vård eller rådgivning, inte kunna bedrivas eller i varje fall inte kunna bedrivas på samma sätt, om inte de enskilda skyddades.

På 1600-talet tog man i lagstiftningen inte några större hänsyn till de enskildas yttrandefrihet. Längre betraktades tystnadsplikten mest som en tjänstemannarättslig fråga. Lars Lundgaards referat² ger en antydning om att den danska tjänstemannalagens allmänna regel om tystnadsplikt alltså, vid en rent rättslig tolkning, har företräde framför Grundlovens regel om yttrandefrihet. Grundloven har här mest en psykologisk eller politisk betydelse. Även i Sverige stod sig den princip som drottning Kristina tillämpade – att tystnadsplikten är ett utflöde av trohets- och lydndsplikten – mycket länge, egentligen ända till den 1 januari 1975 när vår nya regeringsform trädde i kraft. Först där blev tjänstemännens tystnadsplikt betraktad som en fråga om begränsning av deras yttrandefrihet. Fram till den dagen kunde den som bestämde om tjänstemännens plikter i allmänhet också bestämma att tjänstemännen skulle hålla tyst med vad de fick reda på i sin tjänst. Det kunde vara kungen (under senare tid i praktiken regeringen), andra statliga myndigheter och kommunernas beslutande församlingar. Enligt den nya regeringsformen skall inskränkningar i tjänstemännens rätt att dra fram information – liksom för övrigt inskränkningar i deras rätt att delta i den offentliga debatten – principiellt beslutas av riksdagen.

Den historiska utvecklingen gjorde emellertid att den tjänstemannarättsliga principen bröts igenom av en mäktig tankeströmning, nämligen upplysningstidens princip om de mänskliga friheterna. Ett av sina första viktiga uttryck i vårt land tog sig denna tankeströmning i 1766 års tryckfrihetsförordning, som bl a förvandlade myndigheternas skriftliga handlingar till allmän egendom, till offentliga handlingar. Bara vissa undantag tilläts, och de skulle vara angivna i lag, under lång tid t o m i grundlag.

Nästa betydelsefulla inbrytning kom i början av 1800-talet. Då infördes i 1812 års tryckfrihetsförordning regeln att en enda person, utgivaren, svarar inför samhället för allt som står i den tryckta periodiska skriften.

Dessa två viktiga reformer påverkade inte formellt de administrativa organens möjligheter att föreskriva tystnadsplikt. Men det var i allmänhet inte någon mening med att försöka hemlighålla vad som ändå framgick av offentliga handlingar. Och det var inte så lätt att få reda på var en tidningsutgivare hade hämtat sitt stoff. Denne bar ju ensam det rättsliga ansvaret för tidningens innehåll. Tidningsmännen höll hårt på sin – moraliska – skyldighet att skydda anonyma uppgiftslämnare, och de fick åtminstone delvis domstolarnas stöd.

Den nuvarande tryckfrihetsförordningen från 1949 gjorde anonymitetsrätten till en juridisk rättighet, inte bara en yrkesetisk princip. Den slog vidare fast som en huvudregel att tjänstemännens tystnadsplikt inte hindrade dem att lämna hemliga upplysningar till pressen för publicering. Detta innebar, exempelvis för polisen, att en polisman bröt mot sin tjänsteplikt om han berättade om känsliga tjänsteangelägenheter för sin fru vid morgonkaffet men att han ostraffat kunde berätta samma saker för kvällstidningarna för publicering – då utövade han en medborgerlig rättighet. Tjänstemännen fick rentav möjlighet att uppträda helt öppet inför allmänheten som uppgiftslämnare utan att riskera några rättsliga påföljder. Sådana konsekvenser har blivit mycket diskuterade, och övertramp har nog förekommit (det är svårt att uttala sig med bestämdhet, oftast vet man inte vad tidningarna har fått fram just av polisen och vad de har letat reda på genom egna undersökningar).

Den ansvarsfrihet för meddelare som infördes 1949 består ännu, utan väsentliga ändringar, snarast något utbyggd och preciserad. Bl a omfattar den nu även meddelanden för publicering i radio eller television. Den har också kompletterats med ett uttryckligt förbud för överordnade och för samhällets granskande organ att forska efter anonyma uppgiftslämnare i de fall då det inte finns undantagsregler som ger möjlighet till ingripande med åtal eller med disciplinåtgärder.

Mycket generellt kan man säga att ansvarsfriheten har företräde framför de tystnadsplikter som skall skydda allmänna intressen. Undantag gäller bl a i rätt stor utsträckning i fråga om försvarshemligheter och betydligt mindre utsträckning i fråga om utrikeshemligheter. Ansvarsfriheten har också företräde beträffande statens och kommunernas ekonomiska intressen och åtskilliga enskilda ekonomiska intressen. De personliga skyddsintressena skyddas i större utsträckning mot publicitetsorganen, särskilt när det gäller förhållanden som har kommit till myndigheternas kännedom i verksamheter utan inslag av myndighetsutövning, alltså i frivillig vård, rådgivning osv.

Bakom de svenska reglerna om ansvarsfrihet för uppgiftslämnare ligger givetvis den förhoppningen att den offentliga debatten skall kunna berikas med det vetande som är samlat hos myndigheterna utan att viktiga allmänna eller enskilda intressen lider skada. Bl a skall reglerna kunna motverka risken för felaktigheter eller övergrepp inom myndigheter med hierarkisk organisation. Jag citerar ur ett betänkande från 1912:

Falsk "käranda" och falsk "solidaritetskänsla" förbliva samhällsskadliga faktorer att räkna med. Anonymitetskyddet är mot detta tryck säkerhetsventilen, som i mångt fall ensam möjliggör, att ord sägas, som böra bli uttalade, fakta framdragas, som böra bli framdragna.

Jag föreställer mig att den stora och brännande frågan i alla de nordiska länderna är, hur man skall kunna tillgodose de enskilda och allmänna intressen som tystnadsplikterna skall främja utan att hindra en nödvändig eller nyttig debatt i allmänna angelägenheter. Utan att ha genomfört någon rättssociologisk undersökning tror jag mig kunna säga att felstegen här i Sverige har varit ganska få. Troligen har tjänstemännen i allmänhet hanterat sin stora frihet med omdöme och med omtanke om de enskilda individer som skulle kunna drabbas (i den mån tjänstemännen är medvetna om denna frihet).

Säkerligen har också både radio och TV och tidningarna med relativt sett få undantag visat hänsyn till enskilda och i huvudsak begagnat den vida tillgången till hemliga uppgifter mest som underlag för att bedöma om det finns något att kritisera. Friheten att lämna meddelanden för publicering kan i så fall ha tjänat till att förebygga en snedvriden publicitet och därmed ha varit till nytta för de enskilda. Några års verksamhet inom Pressens opinionsnämnd har givit mig intrycket att tidningarnas felsteg inte så ofta består i att de publicerar hemliga uppgifter om enskilda utan mera i att de är partiska i sina reportage och inte låter de omtalade personerna komma till tals vid rätt tidpunkt eller på riktigt sätt. Jag vågar tro att vi, inte minst på det sociala området, skulle kunna få en korrektare och mindre skadebringande rapportering i tidningarna, om det bleve möjligt för tjänstemännen att ge tidningarna en fylligare information även om sådana personliga förhållanden som de nu är förhindrade att meddela. Socialvården är nämligen ett av de områden där tystnadsplikten har ansetts vara så viktig att den i allmänhet har företräde framför principen om ansvarsfrihet för uppgiftslämnare.

För att en sista gång erinra om det historiska perspektivet: En präst kan även nu straffas för brott mot bikthemligheten, låt vara inte med dödsstraff, även om han eller hon låter de förtroliga uppgifterna gå ut genom pressen. Hur det skulle ha gått för en modern Monaldesco finns det inte så stor anledning att fundera över. Det är inte troligt att det finns några planer att föra in någon annan stat under den svenska kronan.

Erik Holmberg

Noter

- ¹ Korreferentinlägg vid 29:e nordiska juristmötet i Stockholm 1981.
- ² Lars Lundgaard är amtsocialdirektör i Esbjerg. Hans referat och debatten i sin helhet kommer att publiceras i tryck tillsammans med övriga handlingar från juristmötet.

Fassbinder och nazismen

Rainer Werner Fassbinder har sedan debuten med filmen *Kärlek* är kallare än döden, blivit föremål för kritiska kommentarer, inte minst för hans fråna attacker mot den tyska småborgerligheten. I Berlin Alexanderplatz, som bygger på en roman av läkaren och författaren Alfred Döblin, diskuterar Fassbinder nazismens rötter och ursprung. Och i filmen *Lili Marleen* fortsätter Fassbinder sin retrospektiva analys av den nationalsocialistiska ideologin.

Berlin Alexanderplatz har en mörk bakgrund och följer inte helt Döblins förlaga. Men den är mästertlig i sin förmåga att spegla livet i 20-tals depressionens Tyskland och är i sin mångtydiga och djupt fascinerande tolkning av Franz Biberkopfs, Fassbinders och Döblins andra jag, en av de främsta karaktärsstudier, som gjorts.

Berlin Alexanderplatz har haft oerhört inflytande på Fassbinders personliga liv. Det är ingen slump att huvudpersonen i hans första film *Kärlek* är kallare än döden, heter Franz och den ledande gestalten i Fassbinders *Friheten* nävrätt kallas Franz Biberkopf. Fassbinder har själv menat, att Döblins Franz är en bild av honom själv; hans ensamhet och förtvivlan, därför är det högst troligt, att Franz Biberkopf är mer Fassbinder än Döblin. Det kommer speciellt fram i Franz Biberkopfs förhållande till smågangstern Reinhold, där Fassbinder betonar relationens homosexuella karaktär. Det är en vänskap, som inte kan förklaras i andra termer än att Biberkopf är kär i Reinhold. Han förlåter alla oförrätter och accepterar till och med att denne knuffar Franz ur en bil så att han förlorar sin ena arm. I finalen lyckas Reinhold locka med sig Franz älskade Mieke ut i skogen, där han försöker vinna henne. Efter flera närmanden, där Mieke tillbakavisar Reinhold, dödar han henne. Franz och Reinhold är varandras motsatser och Reinhold förklarar, att han inte bryr sig om Franz. Men hans handlingar visar annorlunda. Reinhold är en mycket *störd* människa som inte kan älska någon kvinna, eftersom han är oförmögen att – känna. Franz kan såväl erfa som tycka om andra människor. Först i slutscenerna bekräftas Reinholds falska identitet, så det framkommer att han finner störst gemenskap hos homosexuella – hela hans tidigare känslö- och värdegemenskap med andra människor (läs kvinnor) har utslutande byggts på regressioner och flykt från verkligheten.

Berlin Alexanderplatz är berättelsen om Franz Biberkopf, som lämnar fyraårig vistelse i fängelset. Han har avtjänat stafetten för att han dödat sin festmö Ida. Franz har nu som *enda* ambition att föra ett anständigt liv. Men han misslyckas. Det tyska samhället har inte plats för en fd intern, som dessutom vill vara hederlig. Det är för hög arbetslöshet, brist på pengar, kaotiska för-